SIR Publishers
CENTER FOR INTERNATIONAL SCIENTIFIC PUBLICATIONS
JOURNAL OF ENGINEERING SCIENCES
ISSN(Online): 2984-6714
Volume-9, Issue-01, Published |02-03-2026|

MARKAZIY OSIYODAGI XV–XVI ASR TARIXIY OBIDALAR KIRISH QISMLARINING KONSTRUKTIV YECHIMLARI TAHLILI

Toshkent Arxitektura va Qurilish Universiteti
Bino va inshootlarni konstruktiv loyihalash yo'nalishi talabasi
Allaberganova Munira Jumanazar qizi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Markaziy Osiyodagi XV–XVI asrlarga oid tarixiy obidalar kirish qismlarining konstruktiv yechimlari me’moriy-kompozitsion va muhandislik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda peshtoq, darvoza, ayvon va dahliz elementlarining shakllanishi, yuk ko‘taruvchi tizimlar, gumbazli o‘tishlar, ravoqlar hamda bezak qatlamining konstruktiv asoslari o‘rganiladi. Samarqand, Buxoro va Xiva hududlaridagi namunalar misolida kirish makonining marosimiylik, iqlimiy moslashuv va statik barqarorlikni uyg‘unlashtiruvchi xususiyatlari yoritiladi. Natijada, tarixiy tajriba zamonaviy restavratsiya va yangi loyihalarda qo‘llash uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Markaziy Osiyo, tarixiy obidalar, kirish qismi, peshtoq, konstruktiv yechim, ravoq, gumbaz, restavratsiya

АНАЛИЗ КОНСТРУКТИВНЫХ РЕШЕНИЙ ВХОДНЫХ ЧАСТЕЙ ИСТОРИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ XV–XVI ВЕКОВ

Ташкентский университет архитектуры и строительства
Студентка направления «Конструктивное проектирование зданий и сооружений»
Аллаберганова Мунира Жуманазар кизи

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются конструктивные решения входных частей памятников архитектуры Центральной Азии XV–XVI веков. Рассматриваются портальные композиции, айваны, вестибюли, несущие системы, арочные и купольные переходы, а также взаимосвязь декоративных и конструктивных слоев. На примерах Самарканда, Бухары и Хивы раскрываются особенности сочетания ритуальной выразительности, климатической адаптации и статической устойчивости. Полученные выводы служат основой для рекомендаций в области реставрации и современного проектирования.

Ключевые слова: Центральная Азия, архитектурные памятники, входная часть, портал, конструктивное решение, арка, купол, реставрация

ANALYSIS OF CONSTRUCTIVE SOLUTIONS OF ENTRANCE SECTIONS IN FIFTEENTH–SIXTEENTH CENTURY HISTORICAL MONUMENTS OF CENTRAL ASIA

Tashkent University of Architecture and Construction
Student, Structural Design of Buildings and Structures
Allaberganova Munira Jumanazar qizi

ABSTRACT

This paper examines the constructive solutions of entrance compositions in Central Asian architectural monuments of the fifteenth and sixteenth centuries. The study focuses on portals, iwans, vestibules, load-bearing systems, arches, dome transitions, and the structural logic underlying decorative layers. Case studies from Samarkand, Bukhara, and Khiva highlight the integration of ceremonial expression, climatic adaptation, and structural stability. The findings contribute to methodological guidance for restoration practice and contemporary architectural design.

Keywords: Central Asia, architectural heritage, entrance composition, portal, constructive solution, arch, dome, restoration

SIR Publishers
CENTER FOR INTERNATIONAL SCIENTIFIC PUBLICATIONS
JOURNAL OF ENGINEERING SCIENCES
ISSN(Online): 2984-6714
Volume-9, Issue-01, Published |02-03-2026|

KIRISH

XV–XVI asrlar Markaziy Osiyo me’morchiligi taraqqiyotida muhim bosqich bo‘lib, kirish qismlari binoning ramziy qiyofasi va konstruktiv barqarorligini belgilovchi asosiy komponent sifatida shakllandi. Peshtoq va darvoza kompozitsiyalari nafaqat estetik ifoda, balki yuk taqsimoti, shamollatish va quyoshdan himoya kabi amaliy vazifalarni ham bajardi. Ushbu maqola kirish makonining konstruktiv mohiyatini aniqlashga qaratilgan.

ASOSIY QISM

Kirish qismlarining konstruktiv yechimlari odatda baland peshtoq, chuqur ayvon va gumbazli dahliz kombinatsiyasida namoyon bo‘ladi. Peshtoq devorlari qalin poydevor va yon tayanchlar bilan mustahkamlanib, ravoq orqali yuklar pastga uzatiladi. Gumbazli o‘tishlarda tromp va pandantivga o‘xshash o‘tish elementlari qo‘llanib, kvadrat asosdan doira shakliga silliq o‘tish ta’minlanadi. Bu yechimlar ichki makonda akustika va mikroiqlimni ham yaxshilaydi.

Samarqanddagi Registon ansambli misolida kirish peshtoqlari monumental o‘lcham, chuqur ravoq va ko‘p qatlamli bezak bilan ajralib turadi. Bu yerda konstruktiv skelet va dekor uyg‘unlashib, vizual ritm hosil qiladi. Buxorodagi Mir-i Arab madrasasi kirish qismida esa ravoq va gumbazli dahliz o‘rtasidagi muvozanat barqarorlikni ta’minlaydi. Xivadagi Ichan-Qal’a darvozalarida iqlimiy moslashuv kuchli bo‘lib, soyabop ayvon va shamollatish yo‘llari ustuvor.

Kirish kompozitsiyalarida material tanlovi ham muhim: pishiq g‘isht, ohak qorishma va sirli koshin qatlamlari konstruktiv hamda himoya funksiyasini bajaradi. Bezash qatlamlari yuk ko‘taruvchi tizimga zarar yetkazmasdan, sirtni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kirish qismlarining konstruktiv yechimlarini chuqurroq tahlil qilish ularning faqat tashqi ko‘rinish emas, balki butun inshootning fazoviy, statik va funksional barqarorligiga xizmat qiluvchi tizim ekanini ko‘rsatadi. XV–XVI asrlar me’morchiligida kirish makoni ko‘pincha o‘tish hududi sifatida talqin qilinib, tashqi shovqin va ichki sokinlik o‘rtasida muvozanat yaratadi. Shu sababli dahliz, peshtoq va ayvon birgalikda ishlovchi konstruktiv-kompozitsion majmua sifatida shakllangan.

Peshtoq balandligi va chuqurligi yuklarni samarali taqsimlash bilan birga, quyosh nuri va shamol oqimini boshqarishga yordam beradi. Baland peshtoq ostidagi chuqur ravoq soyali tampon hudud hosil qilib, keskin iqlim sharoitida haroratni yumshatadi. Bu yechim nafaqat energetik jihatdan oqilona, balki marosimiy ta’sirni ham kuchaytiradi: tashrif buyuruvchi asta-sekin ichki makonga moslashadi.

Samarqanddagi Registon ansambli kirishlarida ravoq va gumbazli o‘tishlar o‘rtasidagi bog‘liqlik aniq seziladi. Ravoq yukni yon tayanchlarga uzatib, gumbaz esa vertikal bosimni markazdan chetga yo‘naltiradi. Bu konstruktiv uyg‘unlik devor qalinligi, g‘isht terish tartibi va qorishma sifati bilan mustahkamlangan. Natijada kirish qismi monumental ko‘rinishga ega bo‘lsa-da, ichki tomondan muvozanatli va barqaror tizim sifatida ishlaydi.

Buxorodagi Mir-i Arab madrasasi kirishida esa gumbazli dahliz akustik va iqlimiy tampon vazifasini bajaradi. Gumbaz shakli tovushni yumshoq tarqatadi, havo aylanishini tabiiy tarzda tartibga soladi. Bu holat diniy va ta’limiy binolar uchun ayniqsa muhim bo‘lib, ichki makonda sokin, barqaror muhit yaratadi.

Xivadagi Ichan-Qal’a darvozalarida konstruktiv yechimlar mudofaa va iqlimiy talablar bilan chambarchas bog‘langan. Darvoza peshtog‘i va yon minoralar shamol bosimini kamaytiradi, kirish yo‘lagi esa issiq havo oqimini sekinlashtiradi. Qalin devorlar va g‘ishtli qoplama ichki haroratni barqaror saqlashga yordam beradi.

Material tanlovi ham kirish qismlarining uzoq umr ko‘rishida hal qiluvchi omil bo‘lgan. Pishiq g‘ishtning zichligi va ohak qorishmaning elastikligi konstruktiv harakatlarni qabul qilishga moslashgan. Sirli koshinlar esa faqat bezak emas, balki sirtni namlik va eroziyadan himoya qiluvchi

qatlam sifatida xizmat qilgan. Dekor va konstruksiya o‘rtasidagi bu uyg‘unlik Markaziy Osiyo me’morchiligining asosiy xususiyatlaridan biridir.

Umuman olganda, XV–XVI asr kirish kompozitsiyalari estetik ifoda, muhandislik mantiqi va iqlimiy moslashuvning birlashgan tizimini namoyon etadi. Ular tashqi va ichki makon o‘rtasida fazoviy ko‘prik yaratib, inshootning umumiy barqarorligi va ramziy qiyofasini ta’minlagan.

XULOSA

XV–XVI asr obidalarining kirish qismlari konstruktiv mantiq va badiiy ifodaning uyg‘un namunasidir. Peshtoq, ravoq va gumbazli o‘tishlar orqali statik barqarorlik, iqlimiy moslashuv va marosimiylik birlashtirilgan. Ushbu tajriba restavratsiya va zamonaviy me’moriy loyihalarda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (APA)

1. Golombek, L., & Wilber, D. (1988). *The Timurid Architecture of Iran and Turan*. Princeton University Press.
2. Blair, S., & Bloom, J. (1995). *The Art and Architecture of Islam*. Yale University Press.
3. Kuban, D. (2010). *Islamic Architecture*. Antique Collectors’ Club.
4. UNESCO. (n.d.). *World Heritage in Central Asia*. UNESCO Publishing.